

УДК 347.739 (342.6)

ФІЗИЧНА ОСОБА ЯК ПЕРВИННИЙ НОСІЙ ПРАВ, СВОБОД ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ У ВИКОНАВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Кузьміна І.С., аспірант
кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності ОВС
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню та співвідношенню термінопонять «індивід», «істота», «людина», «особа», «персона», «суб'єкт», «громадянин» із поняттям «фізична особа» в контексті суб'єктів виконавчого провадження.

Ключові слова: виконавче провадження, суб'єкт виконавчого провадження, індивід, істота, людина, особа, персона, суб'єкт, громадянин, фізична особа.

Статья посвящена исследованию и соотношению понятий «индивид», «существо», «человек», «личность», «лицо», «субъект», «гражданин» с понятием «физическое лицо» в контексте субъектов исполнительного производства.

Ключевые слова: исполнительное производство, субъект исполнительного производства, индивид, существо, человек, лицо, лицо, субъект, гражданин, физическое лицо.

Kuzmina I.S. NATURAL PERSON AS PRIMARY BEARER OF RIGHTS, FREEDOMS AND LEGITIMATE INTERESTS IN ENFORCEMENT PROCEEDINGS

The article investigates ratio of terms «individual», «creature», «human being», «man», «person», with term «natural person» in context of executive proceedings

Key words: executive proceedings, subject of executive proceedings, individual, creature, man, person, entity, citizen, natural person.

Постановка проблеми. Для кожної людини важлива можливість захисту та відновлення його прав та свобод. Так, відповідно до ст. ст.6 та 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1], кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом. Відтак, одним із першочергових завдань державної влади є гарантування виконання рішень судів та інших юрисдикційних органів у встановленому законом порядку. Саме такі відносини, що виникають у результаті примусового виконання судового рішення чи рішення іншого юрисдикційного органу, і є об'єктом виконавчого провадження, оскільки саме на стадії виконання й відбувається реальний захист прав, свобод та законних інтересів осіб. Проте, оскільки примусове виконання рішень є серйозним втручанням у справи особи, якої стосується дане рішення, то в нормах виконавчого провадження має бути детально визначене коло прав, свобод та законних інтересів усіх суб'єктів таких правовідносин, що мають бути забезпечені під час примусового виконання.

Ступінь розробленості проблеми. Хоча питання вивчення суб'єктного складу відносин із примусового виконання адміністративних та судових рішень широко вивчається, дослідження її саме в такому контексті знаходиться на надзвичайно низькому рівні. З одного боку, окремі питання визначення та характеристики носіїв прав, свобод та законних інтересів наявні у наукових працях П.М. Рабиновича, С.П. Добрянського, Н.І. Матузова, С.І. Архипова, Д.В. Приймаченка, О.В. Бурцевої, І.М. Буткова та ін. З іншого боку, значну увагу правовому статусу учасників виконавчого провадження приділено в дослідженнях

Р.В. Ігоніна, Ф.В. Бортняка, Л.В. Крупної та ін. Тому виникла необхідність саме поєднання цих тем у межах одного дослідження, оскільки це сприятиме створенню ефективного механізму забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи під час примусового виконання адміністративних та судових рішень.

Постановка завдання. Отже, завданням даної статті є обґрунтування твердження, що саме фізичну особу слід вважати первинним носієм прав, свобод та законних інтересів у виконавчому провадженні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш, ніж аналізувати особливості правового статусу окремих суб'єктів виконавчого провадження, на наше переконання, необхідно визначитись із термінопоняттями, якими оперує вітчизняне та міжнародне законодавство, та юридична наука із забезпечення прав, свобод та законних інтересів суб'єктів виконавчих правовідносин, а саме: хто є їх первинним носієм – «людина», «індивід», «особа» чи «громадянин».

«Індивід», «істота», «людина», «особа», «персона», «суб'єкт», «громадянин» – всі ці терміни, що позначають поняття, які завжди пов'язані з носієм певних можливостей (прав), й усі вони пов'язані з поняттям людини, як первинного суб'єкта права. І хоча такий апарат повинен мати системний характер, однак досить часто простежується відсутність єдиного підходу до інтерпретації кожного з його елементів [2, с. 33].

Поняттям «індивід» (від лат. *individuum* – «неподільне»; в англ. мові – «individual») законодавство України не оперує, однак у наукових правових дослідженнях вчені до нього зверталися. Так, М.І. Матузов розглядав індивід, як живу істоту, яка знаходиться у не-

розривній єдності з умовами свого існування (середовищем) [3, с. 67]. Філософські ж словники визначають поняття «індивід», як окрему сутність чи істоту; особину, кожний самостійно існуючий організм; окрему людську особу [4, с. 260]. «Новий тлумачний словник української мови у трьох томах» ототожнює поняття «індивідуум» також із поняттями «особистість», «персона», «суб'єкт» [5, с. 790]. Термін «істота» тлумачні словники розкривають через поняття «живий організм», «людина», «тварина», «створіння», що свідчить про змістовну близькість, однак не ідентичність його з поняттям «індивід» [6, с. 240].

Із зазначеного випливає, що кожна людина – жива істота, індивід, але не всі істоти та індивіди – люди. Ведучи мову про останніх, доцільно використовувати як синонім термінопоняття «людські істоти», «людські індивіди» або «біосоціальні індивіди» (зважаючи на те, що людина – окремих біологічний вид, який поєднує у собі природні та вироблені у процесі соціалізації якості). На користь цього свідчить те, що англійське термінопоняття «human being» (синонімом якого є «man», хоча зустрічаються також терміни «person», «individual») [7], вжите, зокрема, у Загальній декларації прав людини, буквально перекладається, як «людська істота», але загальноприйнятим виявився відповідник «людина».

За критеріями зоологічної систематики всі люди належать до виду *Homo sapiens* або *Homo sapiens sapiens* («людини розумної») – тварин сімейства *Homo* підряду вищих приматів ряду приматів підкласу плацентарних класу ссавців підтипу хребетних типу хордових [8, с. 128]. Тим не менше, людина явно (для себе) виходить за рамки світу тварин і навіть протистоїть йому завдяки деяким своїм здібностям [9, с. 7]. Поняття «людина», як суб'єкт права, широко використовується в різноманітних міжнародних документах і законодавстві. Так, в ст. 6 Загальної декларації прав людини 1948 р. [10] зазначено, що кожна людина, де б вона не знаходилася, має право на визнання її правосуб'єктності. Людина в подібних випадках розглядається як істота, яка поєднує в собі біологічні та соціальні елементи, якій притаманна форма розв'язку психіки – свідомість [11, с. 157–158].

Вперше в період незалежної Української держави термін «людина» у розумінні співвідношення з її правами був використаний у Декларації про державний суверенітет України, де зазначалося, що однією з підстав її проголошення є потреба всебічного забезпечення прав і свобод людини. Майже весь період нормотворення в період становлення української державності термін «людина» переважно асоціюється із поняттям «прав людини», що обумовлене, в першу чергу, становленням загальнонаціональних стандартів у цій сфері [12, с. 63].

З огляду на наведене слід дійти висновку, що саме людина виступає як первинний та основний суб'єкт права. Відстоюючи цей погляд, С.І. Архипов вважає, що вказана первинність, у першу чергу, пов'язана не стільки з людиною, скільки із «правовою особистістю людини» [13, с. 253]. Водночас зазначений

підхід до ролі та значення людини у праві ґрунтується на визнанні людини вищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України). Важливість зазначеного положення полягає в тому, що «людина є цінністю не тільки для самої себе, але й для всього суспільства, для соціуму... Усі соціальні цінності мають бути підпорядковані, субординовані цінності людини» [14, с. 19]. Визнання людини вищою соціальною цінністю на сьогодні справедливо вважається одним із основних (базових) принципів правового статусу людини, а також «...визначає зміст та структуру другого розділу Конституції, який присвячений правам та свободам людини та громадянина...», визначається як «...орієнтир у подальшому вдосконаленні правового статусу особистості, демократизації соціальних процесів на концептуальній основі» [15, с. 277].

У свою чергу людину, що додатково у процесі соціалізації здатна сприймати, реалізувати та трансформувати право, як спеціально-соціальне (юридичне, «позитивне») явище, яке є елементом сформованої у певному суспільстві культури, називають особою [16, с. 9]. Поняття «особа» визначає людину, як соціальний індивід, індивід, як член суспільства, сутність якого становить сукупність суспільних відносин. З огляду на зазначене підтримуємо позицію М.Ю. Валуйської, яка зазначає, що «наукове розуміння особи передбачає дослідження двох взаємопов'язаних підструктур, що стосуються особи: соціальної та біологічної» [17, с. 74]. Таким чином, особа «людина, яка має історично зумовлений ступінь розвитку, користується правами, що надаються суспільством, та виконує обов'язки, які ним покладаються».

На думку О.В. Зайчук та Н.М. Оніщенко саме на соціальний характер категорії «особа» вказують такі її риси [18, с. 245]: 1) здатність мислити та приймати рішення; 2) свобода, тобто можливість вибору із встановлених суспільством варіантів поведінки; 3) індивідуальність, що виявляється у наявності специфічних рис, які виокремлюють особу з маси собі подібних; 4) відповідальність, як можливість передбачати результати своїх дій, керувати ними та самостійно нести відповідальність у разі невиконання обов'язків чи порушення прав інших осіб.

Проте не кожна людина є особою, оскільки, зважаючи на вищезазначені риси, вони притаманні психічно здоровій людині, яка досягла визначеного віку, здатна в силу інтелектуальних і духовних якостей бути учасником суспільних відносин, формувати свою позицію, відповідати за свої вчинки [19, с. 74].

Варто також зауважити, що загальнотеоретичні постулати щодо визначення поняття особи не зовсім співпадають із визначеннями, закріпленими у нормах чинного законодавства. Юридичне поняття «особа» є родовим. Воно належить усім суб'єктам прав і використовується у специфічному юридичному розширеному значенні, визначаючи не тільки індивідів, але і її групи, колективи, об'єднання, як суб'єкти суспільних відносин. Так, виходячи з системного аналізу Розділу II «Особа» ЦК України, можна констатувати, що

поняття «особи» охоплює не тільки людських істот, які визначені як «фізичні особи», але й певні організації – «юридичні особи». Відповідно до ст. 24 ЦК України, людина як учасник цивільних відносин, вважається фізичною особою. У той же час, згідно зі ст. 80 ЦК України, юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку [20]. Тому, акцентуючи увагу на понятті «особа», як похідному від «людина», вважаємо більш коректним використовувати саме термін «фізична особа».

Дещо по-іншому законодавець визначав поняття фізичної особи у нормі п. 7. ст. 4 МК України, відповідно до якої фізична особа – громадянин України, іноземець або особа без громадянства [21], акцентуючи увагу на взаємостосунках індивіда та держави в межах окремих правовідносин. На користь такої позиції свідчить і вживання у Конституції України цього терміну, як найпоширенішого (термінопоняття «людина» вживається 31 раз, тоді як «громадянин» зустрічається 75 разів) [22, с. 5]. Проте зауваживши, що громадянин – це «фізична особа, правовий статус якої обумовлений її належністю до громадянства певної держави» [23, с. 610], вважаємо громадянство однією із специфічних ознак фізичної особи, що може визначати обсяг її правового статусу в суспільних відносинах взагалі, та у виконавчому провадженні зокрема.

Положення глави 2 Закону України «Про виконавче провадження» окреслюють коло осіб, що можуть брати в ньому участь. Зокрема ст. 7 цього Закону перелічує державного виконавця, сторони, їх представників, прокурора, експерта, суб'єкта оціночної діяльності, понятих, працівників органів внутрішніх справ, представників органів опіки та піклування, інших органів та установ. Наступні норми зазначеної глави конкретизують як поняття, так і особливості правового статусу зазначених суб'єктів. Аналізуючи зміст зазначених нормативних положень, а також інших нормативно-правових актів, законопроектів та роз'яснень, можна стверджувати, що в кінцевому рахунку саме фізична особа бере участь у виконавчому провадженні в якості того чи іншого суб'єкта.

Відповідно до ч. 2 ст. 2 Закону «Про виконавче провадження» та ст. 4 Закону України «Про державну виконавчу службу» суб'єктами виконавчого провадження є державні виконавці – представники влади, які здійснюють примусове виконання судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб), виконання яких покладено на державну виконавчу службу у порядку, передбаченому законом [24]. Пряме нормативне визначення поняття «представник влади» в правовому полі України відсутнє, проте у примітці 1 до ст. 364 КК України при визначенні поняття «службова особа» зазначено, що це особа, яка постійно або тимчасово здійснює функції представника влади [25]. На наше переконання, зазначене, а також норми Законів України «Про державну службу» та «Про засади запобігання і протидії корупції» дозволяють вважати, що державний виконавець – це фізична особа, працівник ДВС, що має статус державно-

го службовця, має право в межах своєї компетенції висувати вимоги, а також приймати рішення щодо здійснення примусового виконання в межах виконавчого провадження.

Також на підтримку обгрунтованої позиції свідчить і реформування виконавчого провадження, анонсоване постановою КМ України від 21 січня 2015 р. № 17 та продовжуваний розглядом Верховної Ради України проект закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів», яким вводиться новий суб'єкт виконавчого провадження – приватний виконавець. Ним, згідно зі ст. 19 зазначеного законопроекту, є «суб'єкт незалежної професійної діяльності, громадянин України, який уповноважений державою здійснювати діяльність із примусового виконання рішень у порядку, встановленому законом» [26], тобто фізична особа.

У свою чергу ст. 8 чинного Закону «Про виконавче провадження» конкретизує, що сторонами у виконавчому провадженні виступають стягувач та боржник, які можуть бути фізичними або юридичними особами. Надалі ч. 4 ст. 9 того ж Закону уточнює, що «участь юридичних осіб у виконавчому провадженні здійснюється їх керівниками чи органами, посадовими особами, які діють у межах повноважень, наданих їм законом, або через представників юридичної особи» [27], тобто фізичними особами, додатково наділеними спеціальними повноваженнями через службові, трудові чи представницькі зв'язки із цими юридичними особами.

Так, відповідно до ст. 65 ГК України керівником юридичної особи є найнята або обрана її власником фізична особа, яка в межах своїх повноважень, визначених договором (контрактом), «без доручення діє від імені підприємства, представляє його інтереси ... в межах та порядку, визначених установчими документами» [28].

Питання узагальненого нормативного визначення поняття «посадова особа» в контексті працівника юридичної особи в чинному законодавстві і досі лишається відкритим. Єдине визначення посадової особи господарського товариства (а це є один із різновидів юридичної особи) наведене у ст. 89 ГК України, де зазначено, що «посадовими особами господарського товариства є фізичні особи – голова та члени наглядової ради, виконавчого органу, ревізійної комісії, ревізор товариства, а також голова та члени іншого органу товариства, наділені повноваженнями з управління товариством, якщо утворення такого органу передбачене установчими документами товариства» [28]. Нормативна характеристика посадової особи, як суб'єкта адміністративного провадження у КпАП України зазначається лише опосередковано у визначенні суб'єктів конкретних правопорушень, спеціальне визначення наводиться лише у ст. 43 МК України [21]: «посадовими особами підприємств є керівники та інші представники підприємств (будь-яких юридичних осіб резидентів та нерезидентів), які в силу постійно або тимчасово виконуваних ними трудових (службових) обов'язків від-

повідать за виконання вимог, встановлених митним законодавством». Відповідно до роз'яснень Міністерства юстиції України [29] та Державної інспекції України з питань праці [30] посадовими особами вважаються особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням та мають право вчиняти дії, що породжують, змінюють або припиняють конкретні правовідносини.

Представники сторін (як фізичних, так і юридичних осіб) у виконавчому провадженні – фізичні особи, уповноважені законом чи договором представляти інтереси сторони у виконавчому провадженні. Відповідно до положень глав 6, 17, ст. 44, ЦК України та ст. 9 Закону України «Про виконавче провадження» представництвом у виконавчому провадженні є правовідношення, в якому одна сторона (представник – праводієдатна фізична особа) зобов'язана або має право вчиняти процесуальні дії в межах правового статусу та від імені другої сторони (боржника або стягувача), яку вона представляє на підставі: а) договору (це будь-яка праводієдатна фізична особа, обсяг повноважень якої визначається договором про представництво та підтверджується довіреністю, в тому числі й адвокат, чий повноваження можуть також посвідчуватися ордером); б) закону (це є фізичні особи – батьки (усиновлювачі) щодо своїх малолітніх та неповнолітніх дітей, опікуни щодо малолітніх або недієдатних осіб, піклувальники щодо неповнолітніх або недієдатних осіб на підставі свідоцтва про народження або рішення суду чи акта про встановлення опіки чи піклування); в) акта органу юридичної особи (це їх керівники чи посадові особи на підставі трудового договору чи контракту, статутних документів чи довіреності); та з інших підстав, встановлених законодавством (наприклад, опікуни майна безвісно відсутньої особи, на підставі виданого нотаріусом свідоцтва опікуна над майном фізичної особи [31], яка визнана безвісно відсутньою та постанова державного виконавця).

Участь прокурора у виконавчому провадженні відповідно та в межах його повноважень, окреслених ч. 2 ст. 7 Закону України «Про виконавче провадження» та п. 6 ч. 6 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» [32] фактично зводиться до представництва відповідної сторони провадження, тобто його правовий статус у виконавчому провадженні ідентичний правовому статусу представника сторони у випадку, якщо таке представництво вже здійснювалося прокурором під час судового розгляду справи, рішення по якій підлягає примусовому виконанню. Отже, як суб'єкт виконавчого провадження, прокурор є фізичною особою, що має статус держав-

ного службовця та здійснює представництво сторони на підставах незалежності в інтересах особи, яку представляє.

Експерти, спеціалісти, перекладачі, суб'єкти оціночної діяльності мають залучатися до виконавчого провадження в разі необхідності проведення окремих виконавчих дій, де виникає потреба у спеціальних знаннях, якими вони володіють. В якості таких суб'єктів виконавчого провадження може бути запрошена будь-яка праводієдатна особа, що має необхідні знання, достатню кваліфікацію та досвід роботи у відповідній галузі (ст. 13, 14 Закону України «Про виконавче провадження»). Необхідні досвід, знання та кваліфікація підтверджуються, як правило, письмовими документами – сертифікатами, ліцензіями, дипломами тощо. Виходячи зі змісту вимог Закону до експерта, спеціаліста, перекладача ними має бути фізична особа.

Працівники органів внутрішніх справ, фіскальної служби, органів опіки та піклування можуть залучатися державним виконавцем у межах наданих їм повноважень у чітко окреслених законодавством випадках саме з метою забезпечення законних прав, свобод та законних інтересів інших суб'єктів впровадження. Враховуючи кваліфікаційні вимоги до посадових осіб вказаних органів [33], можна стверджувати, що це є праводієдатні фізичні особи, наділені спеціальними повноваженнями.

Виходячи з аналізу змісту ст. 15 Закону «Про виконавче провадження» поняття – праводієдатна фізична особа, особисто не зацікавлена у провадженні виконавчих дій та не пов'язана з іншими суб'єктами виконавчого провадження родинними зв'язками, підлеглістю чи підконтрольністю, яка залучається державним виконавцем до провадження виконавчих дій, зазначених у ч. 2 зазначеної норми, та свідомо бере на себе обов'язок об'єктивно стежити за процесом вчинення виконавчих дій.

Висновки. Отже, основним суб'єктом виконавчого провадження слід обґрунтовано визнавати саме праводієдатну фізичну особу, правовий статус якої у виконавчому провадженні формується залежно від її правосуб'єктності та ролі у примусовому виконанні рішень суду або інших уповноважених законом органів (посадових осіб).

Таким чином, враховуючи специфічну індивідуалізацію осіб у адміністративному процесі, дотримуємося позиції, що саме фізична особа є первинним носієм прав, свобод та законних інтересів, виконувачем покладених на неї юридичних обов'язків у правовідносинах із примусового виконання рішень суду та інших уповноважених органів, а отже, і суб'єктом виконавчого провадження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. [Електронний ресурс]// Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/995_004.
2. Добрянський С.П. Актуальні проблеми загальної теорії прав людини: дис. на здоб. ст. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів, 2002. – 218 с.

3. Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1972. – 197 с.
4. Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С. Аверинцев и др. – 2-е изд. – М.: Сов. энцикл., 1996. – 1073 с.
5. Новий тлумачний словник української мови у трьох томах. Вид. друге, виправлене. / Уклад. В.В. Яременко, О.М. Сліпущко. – К.: Аконті, 2003. – Т. 1: А–К. – 992 с.
6. Тлумачний словник української мови. / Уклад. Т.В. Ковальова, Л.П. Коврига. – Х.: Синтекс, 2002. – 764 с.
7. Nickel J.W. Human Rights. – [Електронний ресурс] // The Stanford Encyclopedia of Philosophy. – Режим доступу: <http://plato.stanford.edu>.
8. Серета С.П. Антропология: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2001. – 514 с.
9. Бігун В.С. Людина в праві: аксіологічний підхід: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2004 – 18 с.
10. Загальна декларація прав людини. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/995_015.
11. Блашук Т.В. Особливості правового статусу підприємця та його роль у громадянському суспільстві / Т.В. Блашук. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ppip/2012_11/Blashchuk.pdf.
12. Бурцева О.В. Фізична особа як учасник провадження у справах про порушення митних правил / О.В. Бурцева // Митна справа. – № 2. – 2011. – С. 61–65.
13. Архипов С.И. Субъект права: теоретическое исследование. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 553 с.
14. Конституція України: Науково-практичний коментар / В.Б. Авер'янов, О.В. Батанов, Ю.В. Баулін та ін. / Голова ред. кол. В.Я. Тацій. – Х.: Право, 2003. – 268 с.
15. Тодыка Ю.Н., Тодыка О.Ю. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине. – К.: «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – 720 с.
16. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Вид. 5-те, зі змінами. Навч. посібник. – К.: Атіка, 2001. – 329 с.
17. Валуйська М.Ю. Про прикладний аспект поняття «особа злочинця» / М.Ю. Валуйська // Актуальні проблеми розвитку суспільної думки і практики : зб. наук. праць. – Вип. 3. – Запоріжжя, РВП «Видавець», 1997. – С. 72–80.
18. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права. Академічний курс. Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
19. Бутков І.М. Щодо визначення поняття «правовий статус фізичної особи-підприємця» / І.М. Бутков // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 70–76. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_14.pdf.
20. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України від 03.10.2003 № 2003 р. – № 40. – 356 с.
21. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI // Відомості Верховної Ради України від 09.11.2012 р. – № 44-45; № 46–47; № 48. – стор. 1 858. – 552 с.
22. Бігун В.С. До питання про філософію та теорію прав людини: правове людино розуміння (деякі концептуальні та термінологічні аспекти) // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали IX регіональної науково-практичної конференції. / 13–14 лютого 2003 р. – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. – 568 с. – С. 5–8.
23. Шемчушенко Ю.С. Громадянин // Юридична енциклопедія: В 6 т. – Т. 1: А – Г / Редкол.: Ю.С. Шемчушенко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998.
24. Про державну виконавчу службу. Закон України від 24.03.1998 р. № 202/98-ВР // Відомості Верховної Ради України від 25.09.1998 р. – 1998 р. – № 36. – 243 с.
25. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. – 2001. – № 2341-III // Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001 р. – № 25. – 131 с.
26. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів. Проект закону України. – [Електронний ресурс]. // Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/987_009.
27. Про виконавче провадження. Закон України від 21.04.1999 № 606-XIV // Відомості Верховної Ради України від 18.06.1999 р. – 1999. – № 24 – 207 с.
28. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України від 02.05.2003 р. – 2003 р. – № 18. – 144 с.
29. Щодо визначення поняття «посадова особа». Лист Міністерства юстиції України від 22.02.2013 р. № 1332-0-26-13/11. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T141356.html.
30. Категорія «посадові особи» у трудовому законодавстві. Роз'яснення Державної інспекції України з питань праці від 24.07.2014 р. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc8.nsf/link1/T145356.html.
31. Про затвердження Правил ведення нотаріального діловодства. Наказ Міністерства юстиції України від 22.12.2010 № 3253/5. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/589_001.
32. Про прокуратуру. Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T141697.html.
33. Про Довідник типових професійно-кваліфікаційних характеристик посад державних службовців. Наказ національного агентства України з питань державної служби від 13.09.2011 № 11. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/8_doc4.nsf/link1/T244356.html.